

PRZEMYSŁAW ADAMCZEWSKI
Instytut Historii i Etnologii im. I. Dżawachiszwili w Tbilisi
EKATERINA KUZAVLEVA-ADAMCZEWSKA
Uniwersytet Państwowy im. I. G. Pietrowskiego w Briańsku

ŚWIADOMOŚĆ HISTORYCZNO-NARODOWA W ŚRODOWISKU STUDENTÓW W DUSZANBE

ABSTRACT: The purpose of this article is to present the results of research that was carried out among students of two universities in Dushanbe, Tajikistan. The study aims to verify the knowledge of historical and national consciousness of young intellectuals in the capital of Tajikistan, their attitude to other nations, changes taking place in the country, their own culture and their opinion about the place of Tajikistan in the international arena.

The study results allow observing significant trends among young people, such as, among other things, that the respondents declare themselves as religious people for whom God is important component of life. Moreover, the majority of respondents are in favour of a strong presidential power in the country, what is typical of Central Asia. Students generally positively evaluated the changes that have taken place in the country since the collapse of the Soviet Union. In addition, the survey confirmed that Tajik-Uzbek relations are not good, as well as negative perception of Uzbeks in Tajikistan, which probably is the outcome of tight political and economic relations between the two countries. Most of the students presented pro-Russian sympathies and were of the view that Tajikistan should be closely tied with Russia in the international arena.

The research was conducted in September 2012 and involved 95 students.

Tadżykistan jest państwem o powierzchni 142 tys. km², które wg danych statystycznych na dzień 1 stycznia 2012 r. zamieszkiwało ok. 7,9 mln osób¹. Jest więc najmniejszym krajem powstałym w Azji Centralnej po rozpadzie Związku Radzieckiego i jednocześnie jedynym, w którym oficjalny język należy do grupy irańskiej rodziny indoeuropejskiej. Tadżykistan graniczy z Uzbekistanem, Kirgistanem, Chinami i Uzbekistanem. Jego stolicą jest założone w 1924 r. Duszanbe, jedno z najmłodszych miast na świecie pełniących funkcję stołeczną. Zgodnie z informacjami z 2011 r. zamieszkiwało tam 747 tys. ludzi tj. prawie 10% populacji kraju². 83,5% mieszkańców Duszanbe stanowili Tadżycy, 9% Uzbecy, a 5% Rosjanie³.

Według spisu powszechnego przeprowadzonego w 2010 r. ludność Tadżykistanu składała się w 84,3% z Tadżyków, w 12,2% z Uzbeców, a w 0,5% z Rosjan⁴. Wypada przy tym podkreślić, że w spisie nie uwzględniono narodów pamińskich, których przedstawiciele zapisano jako Tadżyków. Wyniki z 2010 r. pokazywały procentowy wzrost udziału Tadżyków w strukturze narodowościowej Tadżykistanu w porównaniu z okresem radzieckim, głównie kosztem Uzbeców i Rosjan. Tych ostatnich w 1959 r. zamieszkiwało w Tadżyckiej SRR odpowiednio 23% i 13%⁵, a w 1989 r. 23,5% i 7,5%⁶.

¹ *Czislennost' nasilenija Riespubliki Tadżykistan na 1 janwaria 2014 goda*, Agientstwo po statistikie pri Priezidientie Riespubliki Tadżykistana, 2014, s. 9.

² *Czislennost' postojannogo nasilenija*, <http://stat.tj/ru/database/socio-demographic-sector/> [20.07.2013].

³ *Obszczaja informacija*, <http://www.dushanbe.tj/ru/info/information> [21.07.2013].

⁴ *Nacional'nyj sostaw, wladienije jazykami i grażdanstwo nasilenija Riespubliki Tadżykistan*, t. II, Agientstwo po statistikie pri Priezidientie Riespubliki Tadżykistana, 2012, s. 7.

⁵ *Wsiesojuznaja pieriepis' nasilenija 1959 goda. Nacional'nyj sostaw nasilenija po riespublikam SSSR*, http://demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_59.php?reg=14 [21.07.2013].

⁶ *Wsiesojuznaja pieriepis' nasilenija 1989 goda. Nacional'nyj sostaw nasilenija po riespublikam SSSR*, http://demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_89.php?reg=12 [21.07.2013].

Szacuje się, że w Tadżykistanie ponad 95% osób wyznaje islam. Są to głównie sunnici szkoły hanafickiej. Niewielki zaś odsetek przypada na szyizm, wyznania chrześcijańskie i ateistów.

Od 1994 r. prezydentem Tadżykistanu jest Emomali Rahmon (do 2007 r. nosił nazwisko Rahmonow). Zajął on stanowisko w wyniku wojny domowej i przejścia władzy w kraju przez klan kulabiński (Tadżyków pochodzących z obwodu kulabińskiego), który obsadził najważniejsze urzędy w państwie. Odebrał on tym samym władzę klanowi leninabadzkemu (chodżenkiemu), kontrolującemu Tadżykistan w czasach radzieckich.

W latach 1992–1997 toczyła się w Tadżykistanie wojna domowa. Była ona spowodowana wieloma przyczynami, z których najistotniejszymi wydają się: klanowa struktura społeczeństwa tadżyckiego, kryzys gospodarczy związany z upadkiem ZSRR i wzrost znaczenia ruchów religijnych. W rezultacie wojny domowej życie straciło ok. 60 tys. osób, a ok. 250 tys. opuściło Tadżykistan. Liczba uchodźców wewnętrznych szacowana była na ok. 1 mln.

CEL I PRZEDMIOT BADAŃ

Celem przeprowadzonych badań ankietowych było zebranie informacji na temat stanu świadomości historyczno-narodowej wśród studentów uniwersytetów w Duszanbe, ich stosunku do innych narodowości, przemian zachodzących w kraju, własnej kultury oraz miejsca Tadżykistanu na arenie międzynarodowej.

Badania zostały przeprowadzone we wrześniu 2012 r. na dwóch stołecznych uniwersytetach – Tadżyckim Uniwersytecie Państwowym oraz Uniwersytecie Rosyjsko-Tadżyckim (Słowiańskim). Ankietowanych wybierano w sposób losowy spośród studentów i doktorantów wszystkich wydziałów obu uniwersytetów. Z tego względu, że badania nie były przeprowadzane w sposób systematyczny i kompleksowy, uzyskane wyniki nie pretendują do miana reprezentatywnych dla uczelni, a tym bardziej dla wszystkich studentów z Duszanbe. Otrzymane na podstawie przeprowadzonej ankiety rezultaty pozwoliły jednak rozpoznać pewne istotne trendy wśród młodych ludzi.

Istotnym utrudnieniem w przeprowadzaniu ankiet w Tadżykistanie jest to, że ludność nie przywykła do badania opinii i podchodzi do nich z dużym dystansem. Problem ten często podkreślali w rozmowie z badaczami socjologowie i dziennikarze tadżyccy. W ich opinii respondenci, zwłaszcza młodzi ludzie, sceptycznie podchodzą do wszelkich ankiet, uważając, że wbrew zapewnieniom mogą zostać one wykorzystane do innych celów niż tylko cele naukowe.

Sporym ograniczeniem badawczym był fakt, że władze uniwersytetów nie pozwoliły zawrzeć w ankiecie żadnych pytań dotyczących narodów pamiirskich. Osoby, które sprawowały „opiekę” nad badaczami, stwierdziły, że Pamirczycy⁷ są Tadżykami i nie można ich wyodrębnić podczas badań. Tytułem wyjaśnienia należy zaznaczyć, że Tadżycy są narodem należącym do grupy zachodnioirańskiej, natomiast narody pamiirskie do wschodnioirańskiej. Ponadto Tadżycy odróżniają się od narodów pamiirskich kulturą oraz religią. Tadżycy wyznają sunnizm, podczas gdy narody pamiirskie szyizm (ismailizm). Tak więc pod względem etnicznym i językowym nie można utożsamiać ze sobą obu nacji, choć w Tadżykistanie czyni się tak z przyczyn politycznych. Oprócz tego należy uwzględnić, że czas badań na uniwersytetach (wrzesień 2012 r.) przypadł na okres interwencji zbrojnej

⁷ Pamirczykami nazywa się przedstawicieli narodów pamiirskich, w których skład wchodzi wiele małolicebnych narodów zamieszkujących historyczny Badachschan, obecnie rozdzielony między Tadżykistan, Afganistan, Pakistan i Chiny.

w Górnym Badachsanie, którą przeprowadzał rząd w Duszanbe. W dużym uproszczeniu można stwierdzić, że akcja ta miała podłoże polityczno-kryminalne i była spowodowana chęcią przejęcia w tym regionie kraju kontroli nad przedsięwzięciami biznesowymi, nie zawsze legalnymi, przez klan kulabiński, sprawujący władzę w Tadżykistanie od czasów wojny domowej. Władze dla uprawomocnienia swoich działań posługiwały się przy tym hasłami potrzeby ustanowienia konstytucyjnego porządku nad całym obszarem Tadżykistanu. Staraly się przy tym nie dopuścić do jakichkolwiek ruchów na tle narodowościowym, które mogłyby zagrozić rządowi obecnemu. Z tego też powodu prowadzi on stale politykę ignorującą odrębność etniczną narodów pamińskich – wszelkie badania zakładające odrębność Pamirczyków od Tadżyków uznane są za „politycznie niepoprawne”.

Ankiety prowadzono przez trzy tygodnie. Wzięło w niej udział 95 osób. Najstarszy z badanych miał 34 lata, a najmłodszy 19. Przeważali jednak respondenci w przedziale wiekowym od 20 do 22 lat, stanowiący 84% badanych. Wśród uczestników badań było 73,5% mężczyzn i 26,5% kobiet. Zauważalna jest więc znaczna nadreprezentacja mężczyzn w stosunku do kobiet. Taki stan rzeczy jest charakterystyczny dla całego szkolnictwa wyższego w Tadżykistanie. Potwierdzają to dane statystyczne: na początku XXI w. odsetek mężczyzn wśród studentów w Duszanbe wynosił 80%. W ciągu kolejnych lat systematycznie spadał, lecz można zakładać, że w okresie przeprowadzenia ankiety wynosił ponad 70%⁸. Mała liczba kobiet na uniwersytetach jest spowodowana przede wszystkim ich tradycyjną rolą w rodzinie tadżyckiej. W Tadżykistanie średni wiek kobiety zawierającej po raz pierwszy małżeństwo jest niski i w 2010 r. oficjalnie wynosił 22,5 roku⁹. Ponadto należy uwzględnić zjawisko tzw. „faktycznego znajdowania się w małżeństwie”, niezależnie od jego rejestracji w Urzędzie Stanu Cywilnego, co dotyczy ponad 20% kobiet w przedziale wiekowym 15–19 lat. Statystycznie ok. 60% kobiet wychodzi za mąż w przedziale wiekowym 17–19 lat. Zgodnie z utrwalonymi w społeczeństwie tadżyckim schematami, zaraz po ślubie kobieta powinna urodzić dzieci (średnia liczba dzieci kształtuje się na poziomie 3–4 w rodzinie), a następnie zająć się ich wychowaniem i gospodarstwem domowym. To powoduje, że ponad 60% kobiet zostaje po ślubie gospodyniami domowymi¹⁰. Jeżeli kobieta zawarła ślub w czasie trwania studiów, najczęściej przerywa edukację i zajmuje się domem.

Wśród uczestników badań 89,5% zadeklarowało się jako Tadżycy, 6% Uzbeki, 3,5% Rosjanie, a 1% jako Turkmeni. Tak więc odpowiadało to mniej więcej strukturze narodowościowej Tadżykistanu, opisaną na podstawie spisu powszechnego przeprowadzonego w 2010 r. Ponadto 73,5% wszystkich badanych pochodziło z rodzin czysto tadżyckich. Następną grupą, liczącą 18% ankietowanych, stanowiły osoby wywodzące się z rodzin tadżycko-uzbeckich. Poza tym sporadycznie trafiali się respondenci z rodzin rosyjskich, rosyjsko-tadżyckich, tatarsko-tadżyckich i turkmeńsko-tadżyckich. Pod względem wyznania 96% respondentów stanowili muzułmanie, 2,5% prawosławni, a 1% ateści, co korespondowało z odsetkiem wyznawców poszczególnych religii wśród mieszkańców Tadżykistanu.

⁸ *Mężczyźni i żenszczyzny Rzespubliki Tadżykistan*, http://www.untj.org/docs/country_context/gender/Policies/Men&Women_rus.pdf, [18.07.2013].

⁹ *Tadżykistan*, <http://w3.unece.org/pxweb/Dialog/Saveshow.asp?lang=14> [18.07.2013].

¹⁰ Fajziddin Sajfullojew, Zarina Rafijewa, *Niekotoryje osobienosti demograficzeskogo powiedenija nasielenija Rzespubliki Tadżykistan*, <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=1765> [18.07.2013].

Wśród uczestników badania znaleźli się przedstawiciele wszystkich regionów Tadżykistanu. Ponad połowa respondentów (56%) pochodziła z Duszanbe. 18% urodziło się w wilajecie sogdyjskim, 17% w wilajecie chatłońskim, 4,5% w Rejonach Administrowanych Centralnie, a 1% w Federacji Rosyjskiej. Nadreprezentatywność mieszkańców Duszanbe w badaniach była spowodowana tym, że ankietę przeprowadzono wyłącznie wśród studentów stołecznych uniwersytetów.

Większość ankiet została wypełniona przez badanych w 85–100%. Ponieważ część respondentów nie udzielała odpowiedzi na niektóre pytania, przy opracowaniu wyników posłużono się wartościami procentowymi. Pozwoliło to w sposób bardziej przejrzysty dla odbiorcy zaprezentować uzyskane rezultaty. W wypadku, gdy na poszczególne pytanie studenci odpowiadali wyjątkowo rzadko, zaznaczono to w tekście przy analizie wyników.

HISTORIA W OPINII RESPONDENTÓW

Jedną z głównych motywacji przeprowadzenia ankiety była chęć poznania opinii studentów na temat historii. Jednoznaczne wyniki otrzymano w kwestii najważniejszego dla respondentów wydarzenia w dziejach Tadżykistanu. Dla 69% studentów było nim uzyskanie niepodległości przez republikę po rozpadzie Związku Radzieckiego. Natomiast dla 14% kluczowe znaczenie miała wojna domowa. Kilka procent odpowiedzi dotyczyło m.in. wprowadzenia islamu w Tadżykistanie czy przyjęcia konstytucji. Symptomatyczne było to, że w 93% przypadków najważniejsze wydarzenie w historii swojego kraju ankietowani odnosili do okresu po 1991 r. Rzadko kiedy wymieniane były zdarzenia związane ze starożytnością, średniowieczem czy nawet historią nowożytną. Zapewne było to związane z tym, że niepodległe państwo o nazwie „Tadżykistan” po raz pierwszy powstało dopiero po rozpadzie Związku Radzieckiego. Natomiast jednostka terytorialno-administracyjna nawiązująca do narodowości Tadżyków pojawiła się w 1924 r. w rezultacie ustalania granic w Azji Środkowej przez bolszewików i utworzenia Tadżyckiej Autonomicznej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej w składzie Uzbeckiej SRR. W historii istniały wszakże państwa rządzone przez dynastie, które mogą być uważane za tadżyckie (lub prototadżyckie, jak chociażby Samanidzi), lecz respondenci bardzo rzadko do nich nawiązywali. Przez pryzmat udzielanych odpowiedzi można postawić tezę, że najważniejsze dla studentów wydarzenia w kontekście historii Tadżykistanu odnosiły się głównie do okresu po 1991 r.

Najważniejsze w historii świata dla 32,5% respondentów były istotne wydarzenia związane z II wojną światową (np. wybuch Wielkiej Wojny Ojczyźnianej, zakończenie II wojny światowej itp.). W dalszej kolejności studenci udzielali różnorodnych odpowiedzi. Na drugim miejscu znalazły się *ex aequo* cztery wydarzenia, które otrzymały po 6% wskazań. Były to: utworzenie ONZ, zniesienie pańszczyzny, zamachy terrorystyczne w Stanach Zjednoczonych z września 2001 r. i rozpowszechnienie się islamu w świecie.

Wśród osób uważanych przez respondentów za osobę, która odegrała pozytywną rolę w historii Tadżykistanu najwięcej wskazań uzyskał Emomali Rahmon. Obecnego prezydenta zaznaczyło 64,5% respondentów. Na wielu ankietach znalazły się przy tym dopiski w rodzaju „wielce szanowny”. Świadczyłoby to o dużym szacunku, który posiadał Rahmon w gronie badanych osób. Na drugim miejscu, z 10% wskazań, znalazł się Sadridin Ajni. Pisarz ten, żyjący w latach 1878–1954, uważany jest za jednego z najwybitniejszych przedstawicieli literatury tadżyckiej. 7% respondentów było zdania, że najbardziej zasłużoną osobą w historii Tadżykistanu był Nusratullo Machsum (Nasratullo Lutfullojew). Machsum był znanym komunistą tadżyckim lat 20. i 30. XX w., który przyczynił się do

wprowadzenia władzy radzieckiej na terenie emiratu bucharskiego. W latach 1931–1934 sprawował funkcję pierwszego przewodniczącego prezydium Centralnego Komitetu Wykonawczego ZSRR. Machsum zginął w okresie wielkiej czystki w 1937 r.

Tab. 1. Osoba, która odegrała pozytywną rolę w historii Tadżykistanu

Emomali Rahmon	64,5%
Sadriddin Ajni	10%
Nusratullo Machsum	7%
Inny	18,5%

Osobą, która odegrała najbardziej pozytywną rolę w historii świata dla 30,5% badanych był Ibn Sina (Awicenna). Należy przy tym podkreślić, że Ibn Sina jest postacią niezwykle popularną w Tadżykistanie. Na jego cześć nazwano wiele ulic i placów, a w Duszanbe uczonemu wzniesiono pomnik. Związane jest to z faktem, że choć światowa historiografia traktuje Ibn Sinę jako Persa, wielu Tadżyków uważa go za rodaka przez to, że urodził się w Afszonie niedaleko Buchary. Dla 15% najbardziej zasłużonym człowiekiem w historii świata był Włodzimierz Lenin, a dla 11,5% prorok Mahomet.

Tab. 2. Osoba, która odegrała pozytywną rolę w historii świata

Ibn Sina (Awicenna)	30,5%
Włodzimierz Lenin	15%
Prorok Mahomet	11,5%
Inni	43%

Charakterystyczne, że bardzo mało respondentów zdecydowało się odpowiedzieć na pytanie o osobę, która negatywnie zasłużyła się w historii Tadżykistanu. Z 94 przeprowadzonych ankiet zaledwie 26 zawierało odpowiedź na to pytanie. Najprawdopodobniej większość studentów nie chciała ujawnić swojego poglądu na ten temat badaczom, ponieważ jest wątpliwe, aby uważali, że takich osób nie było. Spośród grupy, która odpowiedziała na pytanie, 19% wskazało na Emomali Rahmona. Na drugim miejscu – z 15% wskazań – znalazł się Rahmon Nabijew, a na trzecim Dododżon Atowullojew, którego wymieniło 11,5% ankietowanych. Rahmon Nabijew był znanym działaczem komunistycznym w Tadżykistanie – od 1973 r. do 1982 r. sprawował funkcję Przewodniczącego Rady Ministrów Tadżyckiej SRR, od 1982 r. do 1985 r. był I Sekretarzem Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Tadżykistanu, a w 1991 r. Przewodniczącym Rady Najwyższej Tadżykistanu. Jednakże zaznaczenie Nabijewa jako osoby, która negatywnie zapisała się w historii Tadżykistanu najprawdopodobniej związane było z okresem jego prezydentury w latach 1991–1992. Wielu ludzi obwinia go o doprowadzenie wówczas kraju do upadku i sprowokowanie wojny domowej. Natomiast Dododżon Atowullojew jest jednym z najbardziej znanych działaczy opozycyjnych wobec władzy prezydenta Rahmona. Wielokrotnie występował przeciwko niemu, otwarcie przy tym nazywając głowę państwa baronem narkotykowym i alkoholikiem. Niewykluczone, że to właśnie władze Tadżykistanu stoją za próbą zabójstwa Atowullojewa, do której doszło w styczniu 2012 r. w Moskwie.

Dwa razy więcej respondentów (57) udzieliło odpowiedzi na pytanie o człowieka, który w sposób negatywny wpłynął na historię świata. Pierwsze miejsce w tej kategorii uzyskał Adolf Hitler, którego wskazało 75,5% respondentów. Prócz tego 7% odpowiedziało, że niekorzystnie w dziejach zapisał się George W. Bush, a 5% wymieniło Józefa Stalina. Duża przewaga Hitlera nie jest niczym niezwykłym, natomiast interesujące jest

to, że więcej osób uważało, iż George W. Bush niekorzystniej zapisał się w dziejach ludzkości niż Józef Stalin. Taki pogląd był zapewne podyktowany krytyczną oceną agresywnej polityki amerykańskiego prezydenta, zwłaszcza decyzji o ataku na Irak i Afganistan. Niewykluczone, że w pewnym stopniu przyczyniła się do tego także solidarność religijna ze społecznościami muzułmańskimi zaatakowanymi przez Amerykanów, chociaż wypada zaznaczyć, iż głównym przeciwnikiem Talibów w Afganistanie był Sojusz Północny składający się przeważnie z Tadżyków.

Ankietowani przeważnie pozytywnie oceniali zmiany, które zaszły w Tadżykistanie od chwili uzyskania niepodległości. Ponad połowa respondentów – 53% – uważała, że dobrze udało się wykorzystać okres od 1991 r., aczkolwiek była zdania, że można to było zrobić jeszcze lepiej. O tym, że w pełni udało się go wykorzystać, przekonanych było 10,5% studentów. 9,5% było zdania, że zachodzące zmiany pogorszyły sytuację w Tadżykistanie, a 17,5% sądziło, że wszystko poszło nie tak, jak powinno. 9,5% respondentów nie miało zdania w badanej kwestii.

Do powyższej kwestii nawiązywało również pytanie o to, jak rodzice respondentów zapatrują się na okres od 1991 r. Największa grupa badanych – 37,5% – oświadczyła, że nie zna odpowiedzi na to pytanie. 27% sądziło, że ich rodzice dobrze oceniają okres od uzyskania niepodległości, aczkolwiek uważają, iż lepiej można było spożytkować ten czas. Zdaniem 16% respondentów rodzice są przekonani, że zmiany przyniosły pogorszenie sytuacji w Tadżykistanie, a 7,5% zaznaczyło, że nie mają zdania w tej kwestii. W opinii 6,5% studentów rodzice uważają, że w pełni udało się wykorzystać okres od 1991 r., zaś 5,5%, że wszystko poszło nie tak, jak powinno.

Trudno jednoznacznie ocenić wyniki dotyczące zapatrywania ankietowanych na zmiany, które zaszły w Tadżykistanie po 1991 r. Biorąc pod uwagę wojnę domową z połowy lat 90. XX w. i sytuację ekonomiczną Tadżykistanu, który pozostaje jednym z biedniejszych państw świata, należałoby z dystansem podchodzić do opinii większości studentów, że dobrze udało się wykorzystać okres od rozpadu Związku Radzieckiego. Takie opinie mogły być w pewnym stopniu stymulowane dumą narodową i niechęcią przyznania się przed badaczami do negatywnej sytuacji w kraju.

O tym, że większość badanych była bardzo dumna ze swojego kraju, świadczą odpowiedzi na pytanie: „Czy jesteś dumny z Tadżykistanu?”. Studenci mogli na nie odpowiedzieć w skali od 1 (wartość najniższa) do 5 (wartość najwyższa). Średnia wyniku dla wszystkich ankiet wyniosła 4,52.

Na pytanie, jak badani oceniają członkostwo Tadżykistanu w ZSRR, 53,5% respondentów odpowiedziało, że sytuacja ta miała zarówno plusy, jak i minusy. 20% było zdania, że Tadżykistan czerpał korzyści ze znalezienia się w składzie państwa związkowego. 4,5% ankietowanych uważało, że ZSRR okupował Tadżykistan i dlatego negatywnie ocenia ten okres. 15% nigdy się nie zastanawiało nad tą kwestią, natomiast 6,5% nie miało zdania.

Wyniki pokazują, że respondenci nie oceniali skrajnie sytuacji związanej ze znalezieniem się Tadżykistanu w Związku Radzieckim. Jest to zjawisko powszechne w całym Tadżykistanie, gdzie ludność dostrzega ujemne strony okresu radzieckiego, ale docenia także korzyści – przede wszystkim to, że to w państwie radzieckim po raz pierwszy wydzielono jednostkę polityczno-administracyjną na podstawie kryterium etnicznego, w której większość stanowili Tadżycy. To właśnie Tadżycka SRR przekształciła się w 1991 r. w niepodległy Tadżykistan. Nie bez znaczenia była również kwestia rozwoju cywilizacyjnego, który nastąpił w Tadżykistanie w okresie radzieckim. Jest to widoczne zwłaszcza przy porównaniu do północnej części Afganistanu, czyli obszaru zamieszkałego przez Tadżyków, który nie wszedł do Związku Radzieckiego.

ZNACZENIE RELIGII

Najważniejszymi świętami dla respondentów był Nowy Rok i Idi Ramazon (Święto Zakończenia Postu), na które wskazał prawie identyczny odsetek ankietowanych – odpowiednio 28% i 27%. Najprawdopodobniej wysokie miejsce Nowego Roku stanowiło znalezienie się Tadżykistanu w Związku Radzieckim i rozprzestrzenienia się kultury rosyjskiej na kraje Azji Centralnej. Ponadto w wyniku prowadzenia polityki ateizacyjnej w okresie radzieckim święta religijne znacznie straciły na znaczeniu. Natomiast sporo świąt państwowych (komunistycznych) było dla lokalnej społeczności sztuczne i przez to tradycja ich obchodzenia nie zakorzeniła się głęboko. W ten sposób Nowy Rok, jako że nie był związany ani z religią, ani z ideologią państwową, zyskał na znaczeniu i jego świętowanie zakorzeniło się w świadomości mieszkańców Tadżykistanu. Na drugim miejscu znalazło się natomiast święto religijne – Idi Ramazon, które obchodzone jest na zakończenie Ramadanu. Dla 16% respondentów najważniejszym świętem był Dzień Niepodległości Państwowej, od 1998 r. obchodzony w Tadżykistanie jako święto państwowe 9 września. Tego dnia w 1992 r. Szuori Oli (wówczas Rada Najwyższa Tadżykistanu) przyjęła postanowienie o „Państwowej niepodległości Republiki Tadżykistan”. Na czwartym miejscu znalazło się kolejne święto religijne – Idi Kurbon (Święto Ofiarowania). Święto to, uważane za jedno z najważniejszych w świecie muzułmańskim, upamiętnia ofiarę i oddanie Abrahama (w tradycji muzułmańskiej Ibrahima) Bogu. Natomiast 20% osób biorących udział w ankiecie wskazało inne święta. Wśród wymienionych były m.in. Dzień Zwycięstwa (9 maja), Nawruz, Dzień Konstytucji Republiki Tadżykistanu oraz kilka świąt o charakterze religijnym. Były one jednak wskazywane przez pojedyncze osoby i nie zostały uwzględnione w tabeli.

Tab. 3. Najważniejsze święta dla respondentów (można było zaznaczyć tylko jedno święto)

Nowy Rok (1 stycznia)	28%
Idi Ramazon (Święto Zakończenia Postu)	27%
Dzień Niepodległości Państwowej (9 września)	16%
Idi Kurbon (Święto Ofiarowania)	9%
Inne	20%

Należy zwrócić uwagę, że mało osób zaznaczyło Nawruz jako najważniejsze dla nich święto, co jest znaczące tym bardziej, gdy weźmiemy pod uwagę bliskość kulturową i etniczną Persów i Tadżyków. Nawruz przypada na 21 marca i jest świętem Nowego Roku zgodnie z astronomicznym kalendarzem słonecznym. Wywodzi się on z tradycji kulturowych i nie ma odniesień do islamu. Pochodzenie święta nie jest dokładnie znane, ale zapewne związane jest z pierwotnymi wierzeniami dotyczącymi równonocy wiosennej i rozpoczęcia okresu astronomicznej wiosny. Oficjalny status Nawruz (nazwa z języka perskiego oznacza „nowy dzień”) otrzymał w państwie Achemenidów, gdzie był obchodzony jako święto zaratusztriańskie. Obecnie jest on jednym z najważniejszych świąt dla ludów irańskich i turkij-skich – m.in. wyniki uzyskane z badań przeprowadzonych na Uniwersytecie im. al-Farabiego w Almaty pokazały, że Nawruz jest najważniejszym świętem dla tamtejszych studentów¹¹. O jego wadze i znaczeniu świadczy ponadto fakt, że w 2009 r. święto to zostało wpisane na Listę Niematerialnego Dziedzictwa Ludzkości UNESCO.

¹¹ Patrz: Przemysław Adamczewski, *Świadomość historyczno-narodowa studentów kazachstańskich na przykładzie Uniwersytetu im. Al-Farabiego w Almaty*, „Przegląd Orientalistyczny” nr 3–4, 2011, s. 172–194.

Analizując uzyskane wyniki, należy stwierdzić, że najważniejszą grupą świąt dla respondentów stanowiły święta religijne związane z islamem. W ogólnym zestawieniu wskazało na nie 40% studentów. Na drugim miejscu znalazł się Nowy Rok, który pojawił się w 28% ankiet. Święta państwowe zostały zaznaczone w 25% przypadków, natomiast 7% wskazań przypadła w większości na święta osobiste typu „moje urodziny” czy „mój ślub”.

O wadze religii dla respondentów świadczą odpowiedzi uzyskane na pytanie o to, czy dopuszczają zawarcie związku małżeńskiego z przedstawicielem innego wyznania. Ponad połowa ankietowanych – 53,5% – odpowiedziała negatywnie, zaś taką możliwość uwzględniło 46,5% studentów.

O wiele mniejsze znaczenie studenci przykładali do przynależności konfesjonalnej swoich przyjaciół i znajomych. 84,5% z nich oświadczyło, że przy wyborze przyjaciół/znajomych nie bierze pod uwagę wyznawanej przez nich religii. Sprawa ta była natomiast ważna dla 15,5% osób biorących udział w ankiecie.

W ostatnim zadaniu dotyczącym religii ankietowani mieli zaznaczyć w skali od 1 (Bóg nie odgrywa żadnej roli w moim życiu) do 5 (Bóg odgrywa decydującą rolę w moim życiu) znaczenie Boga w swoim życiu. Średnia dla wszystkich respondentów wyniosła 4,85, a więc bardzo blisko maksymalnego poziomu.

Jedno z pytań w ankiecie dotyczyło tego, jak ankietowani postrzegają różnice między szyizmem i sunnizmem. Zdaniem 41% ich odmiennosc jest wyłącznie historyczna. 24,5% studentów odpowiedziało, że jedynie sunnizm jest prawidłową drogą w islamie. 10,5% stwierdziło, że nie ma między nimi różnicy i obie drogi są prawidłowe. 22% nie miało zdania w badanej sprawie. Po 1% wskazań uzyskały odpowiedzi, że „szyizm jest jedyną prawidłową drogą” i „obie drogi są nieprawidłowe”.

Opinia największej grupy studentów odpowiadała zdaniu większości współczesnych badaczy islamu. W pewien sposób upraszczając, twierdzi się, że różnice między szyizmem i sunnizmem odnoszą się przede wszystkim do kwestii polityczno-historycznych związanych z problemem „następcy” przywódcy społeczności muzułmańskiej po śmierci Mahometa. Należy przy tym jednak zaznaczyć, że teologia sunnicka kładzie nacisk na racjonalne aspekty wiary, podczas gdy teologia szyicka poświęca więcej uwagi sferze ezoterycznej. Tym niemniej zarówno sunnizm, jak i szyizm stanowią ortodoksyjną interpretację muzułmańskiego objawienia.

STOSUNEK DO KULTURY I INNYCH NARODOWOŚCI

Na pytanie: czy dopuszczasz możliwość zawarcia związku małżeńskiego z przedstawicielem innej grupy etnicznej/narodowościowej, 85% respondentów odpowiedziało twierdząco, zaś 15% nie dopuszczało takiej możliwości. Uzyskane wyniki świadczą o tym, że dla badanych przynależność etniczna małżonka była mniej ważna niż wyznawana przez niego religia. Z tego też można wyciągnąć wniosek, że studenci byli zdania, iż ewentualny małżonek może pochodzić z dowolnej grupy etnicznej/narodowościowej pod warunkiem wyznawania przez niego islamu.

Równie wysoki odsetek respondentów nie przykładał znaczenia do przynależności etnicznej swoich przyjaciół: 92,5% badanych oświadczyło, że nie kieruje się przy wyborze znajomych ich pochodzeniem etnicznym/narodowościowym. Kwestia ta ważna była zaś dla 7,5% studentów.

Większość respondentów – 84,5% – przy wyborze przyjaciół/znajomych nie kierowała się także kwestiami językowymi. Zagadnienie to było ważne dla 15,5% osób biorących udział w ankiecie. Nieprzykładanie wagi przez większość studentów do przynależności etnicznej czy języka komunikacji przy wyborze znajomych związane jest przede wszyst-

kim z dwujęzycznością mieszkańców Tadżykistanu – posługują się oni biegle językiem tadżyckim oraz rosyjskim. Dzięki temu znikają bariery natury językowej. O rozpowszechnieniu języka rosyjskiego świadczą także wyniki przeprowadzonej ankiety, w której wszyscy badani zadeklarowali znajomość zarówno języka tadżyckiego, jak i rosyjskiego. Popularnym językiem wśród ankietowanych był również angielski, którego znajomość w większym lub mniejszym stopniu zaznaczyło 71% badanych. Ponadto po 10% studentów zadeklarowało bardzo dobrą lub dobrą znajomość języka uzbeckiego i farskiego. Inne języki, takie jak np. turecki, nie cieszyły się popularnością wśród badanych i ich znajomość deklarowały pojedyncze osoby.

Powszechna znajomość języka rosyjskiego jest spowodowana tym, że chociaż jest on pierwszym językiem dla niewielu mieszkańców Tadżykistanu, to dla dużej części społeczeństwa stanowi on drugi język. Przede wszystkim jego znajomość jest charakterystyczna dla inteligencji tadżyckiej, o czym świadczy chociażby fakt, że wszyscy studenci zadeklarowali jego znajomość. Wymiana doświadczeń zawodowych jest prowadzona przez pracowników naukowych z Tadżykistanu przede wszystkim z kolegami z krajów należących do Wspólnoty Niepodległych Państw, a to determinuje użycie języka rosyjskiego. Ponadto wyniki najnowszych badań światowych – czy to w naukach humanistycznych, czy w naukach ścisłych – trafiają do Tadżykistanu głównie za pośrednictwem literatury rosyjskiej, stymulując w ten sposób popularność tego języka na uniwersytetach. Także w kontaktach międzyetnicznych przeważnie używany jest język rosyjski, co zresztą zapisano w konstytucji Tadżykistanu¹². Powoduje to, że język ten zna większa część mieszkańców kraju i bez trudu można się nim posługiwać w życiu codziennym i instytucjach państwowych.

Zdecydowana większość ankietowanych – 95% – chciałaby po zakończeniu edukacji w Tadżykistanie kontynuować ją za granicą. W tym celu respondenci udaliby się najchętniej do krajów Unii Europejskiej, co zadeklarowało 41%¹³ studentów, i Stanów Zjednoczonych, gdzie chciałoby się uczyć 40% badanych. Popularność tych dwóch kierunków wiąże się zapewne z prestiżem uniwersytetów europejskich i amerykańskich, które nieustannie zajmują najwyższe miejsca w różnorodnych rankingach szkół wyższych na świecie. Poza tym nie bez znaczenia jest fakt, że w Tadżykistanie na naukę na uczelniach w Unii Europejskiej czy Stanach Zjednoczonych mogą sobie pozwolić głównie dzieci osób wysoko postawionych. Przez to legitymowanie się dyplomem z tych krajów ułatwia funkcjonowanie w życiu społecznym, bowiem oznacza to z dużą pewnością, że posiadająca taki dokument osoba należy do wpływowej rodziny. W ankiecie także 28% studentów zadeklarowało chęć kontynuacji nauki w Rosji. To z kolei można wytłumaczyć brakiem bariery językowej (biorąc pod uwagę, że język rosyjski jest dla wielu Tadżyków drugim językiem), a także powiązaniem rodzinnymi, bowiem w Rosji pracuje bardzo duża liczba Tadżyków – szacuje się, że jest to ponad 1 mln osób¹⁴, a więc ok. 15% mieszkańców kraju. W pojedynczych ankietach respondenci wymieniali również inne kraje, do których chcieliby wyjechać, by kontynuować naukę, m.in. Iran, Chiny, Turcję i Japonię.

W jednym z zadań zawartych w ankiecie respondenci mieli ocenić w skali od 1 do 5 swój stosunek do poszczególnych kultur. Najwyżej zostały ocenione kultury tadżycka i perska, natomiast najniżej chińska i afgańska. Najprawdopodobniej wysokie oceny dla

¹² Art. 2 stanowi, że język rosyjski jest językiem komunikacji między narodami zamieszkującymi Tadżykistan.

¹³ Respondenci mieli możliwość zaznaczyć kilka krajów, w których chcieliby kontynuować naukę. Z tego powodu suma procentów przewyższa 100%.

¹⁴ *W Rosji robotajet boleje miliona tadżyckich migrantow – FMS*, http://tjk.rus4all.ru/city_msk/20130408/723990951.html [13.07.2013].

kultury tadżyckiej i perskiej wpływały z tego, że sami respondenci się z nich wywodzili. Natomiast niska ocena kultury afgańskiej jest powszechnym zjawiskiem dla społeczeństwa tadżyckiego, nawet jeżeli chodzi o Tadżyków zamieszkujących Afganistan. Tadżycy z Tadżykistanu uważają, że stoją na o wiele wyższym poziomie cywilizacyjnym w porównaniu do swoich pobratymców z południa, którzy często są postrzegani jako ludzie zacofani i zbyt radykalnie przywiązani do religii i tradycji. Dla badanych najmniej wartościowa była kultura chińska. Mimo że powszechnie w świecie jest ona uważana za wysoko rozwiniętą, zapewne przez ankietowanych była postrzegana przede wszystkim przez pryzmat chińskich robotników fizycznych pracujących na wielu budowach w Tadżykistanie i z tego powodu otrzymała najniższe oceny.

Tab. 4. Ocena poszczególnych kultur przez respondentów (w skali od 1–5)

Kultura tadżycka	4,86
Kultura perska	4,37
Kultura rosyjska	3,95
Kultura turecka	3,88
Kultura amerykańska	3,56
Kultura afgańska	3,5
Kultura chińska	3,38

W zestawieniu najlepiej ocenianych przez respondentów narodowości, analogicznie jak w wypadku kultur, dwa pierwsze miejsca zajęli Tadżycy oraz Persowie, co również można wytłumaczyć wspólną kulturą i pochodzeniem. Na dwóch ostatnich miejscach znaleźli się natomiast Kirgizi i Uzbegy. W tym wypadku można byłoby to wytłumaczyć tradycyjną rywalizacją przedstawicieli narodów irańskich i turkijskich w regionie. Ponadto brak sympatii do Uzbeków wzmocniały zapewne napięte stosunki państwowe między Tadżykistanem i Uzbekistanem.

Tab. 5. Ocena sympatii ankietowanych do poszczególnych narodowości (w skali 1–5)

Tadżycy	4,71
Persowie	4,61
Rosjanie	4,26
Amerykanie	3,85
Chińczycy	3,7
Kirgizi	3,61
Uzbegy	3,3

W kolejnym zadaniu badani mieli ocenić stosunek Tadżyków do poszczególnych narodowości. W tym wypadku ankietowani najlepiej ocenili relacje między Tadżykami. Ponad połowa respondentów pozytywnie oceniła także stosunek Tadżyków do Rosjan. Świadczyłoby to, że Rosjanie dobrze są odbierani w Tadżykistanie, co również ujawniły odpowiedzi na pytania o stosunek do kultury rosyjskiej i sympatię ankietowanych do Rosjan. Nagorzej zostało ocenione nastawienie Tadżyków do Uzbeków.

Tab. 6. Jak ankietowani oceniają stosunek Tadżyków do poszczególnych narodowości

	Pozytywny	Obojętny	Negatywny
Tadżycy	77%	23%	–
Rosjanie	53,5%	42%	4,5%
Uzbegy	27%	42,5%	30,5%
Kirgizi	23%	68%	9%
Chińczycy	23,5%	50%	26,5%

W ostatnim pytaniu badającym stosunek do poszczególnych narodowości respondenci mieli przyporządkować do nich cechy podzielone w sposób subiektywny przez badaczy na trzy grupy: pozytywne, negatywne oraz o zabarwieniu obojętnym. Najwięcej cech pozytywnych, zdaniem respondentów, posiadali Tadzycy, a najmniej Uzbegy, co jeszcze raz potwierdziło nienajlepsze relacje między tymi narodami. Na uwagę zasługuje fakt, że respondenci względnie sporo cech negatywnych, takich jak alkoholizm, lenistwo czy chytrość, przypisywało Rosjanom. Biorąc jednak pod uwagę ich odpowiedzi na wcześniejsze pytania, należy przyznać, że badani odnosili się do tego narodu i jego kultury z sympatią.

Tab. 7. Cechy, którymi opatrzli ankietowani poszczególne narodowości

	Cechy pozytywne	Cechy obojętne	Cechy negatywne
Tadzycy	76% (gł.: pracowici, gościnni, przyjacielscy, uczciwi)	19,5% (gł.: religijni, dumni, biedni)	4,5% (gł.: leniwi, mściwi)
Kirgizi	58% (gł.: pracowici, przyjacielscy, gościnni)	22% (gł.: małomówni)	26% (gł. chytrzy, leniwi)
Persowie	57% (gł.: mądrzy, pracowici, gościnni)	35,5% (gł.: religijni, bogaci)	7,5% (gł.: chytrzy, mściwi)
Chińczycy	54,5% (gł.: pracowici, mądrzy)	20,5% (gł.: bogaci, małomówni)	25% (gł.: chytrzy)
Pasztuni	44,5% (gł.: pracowici, gościnni)	31,5% (gł.: religijni, dumni)	24% (gł.: mściwi)
Rosjanie	42,5% (gł.: uczciwi, weseli, przyjacielscy, odważni)	21% (gł.: bogaci, małomówni, dumni)	36,5% (gł.: alkoholicy, leniwi, chytrzy)
Uzbegy	34% (gł.: pracowici, gościnni)	15,5% (gł.: dumni, religijni, małomówni)	50,5% (gł.: chytrzy, mściwi, zawistni)

OCENA SYTUACJI SPOŁECZNO-POLITYCZNEJ W TADŻYKISTANIE

Jedno z pytań w ankiecie dotyczyło autonomii posiadanej przez poszczególne rejony Tadżykistanu. 21,5% respondentów było zdania, że jest ona za mała i władze centralne powinny zwiększyć samodzielność władz lokalnych. Przeciwnego zdania było 18% studentów, którzy opowiedzieli się za jej ograniczeniem. Dla 17% sytuacja była odpowiednia, zaś 43,5% nie posiadało zdania w badanej kwestii. Być może wysoki odsetek studentów nieposiadających zdania w kwestii samodzielności poszczególnych regionów kraju był spowodowany brakiem ich zainteresowania sprawami lokalnymi. Nie można jednak wykluczyć, że wpłynęły na to również wydarzenia w Górnym Badachszenie mające miejsce w czasie przeprowadzania ankiety. Respondenci mogli odebrać pytanie jako chęć poznania ich opinii na temat konfliktu, a w związku z tym, że podnoszenie tego tematu było niepożądane przez władze Tadżykistanu, nie chcieli się nań wypowiadać.

Większość ankietowanych była nastawiona na wyjazd z Tadżykistanu, co pokazała już zadeklarowana przez 95% studentów gotowość kontynuowania nauki za granicą. Tezę tę potwierdziły odpowiedzi udzielane na pytanie, czy respondent dopuszcza możliwość emigracji. 10% badanych odpowiedziało, że pragnęłoby na zawsze wyjechać z Tadżykistanu, 62% chciałoby wyemigrować czasowo. Opuszczać kraju nie zamierzało 10% studentów, a 18% nigdy się nad tą kwestią nie zastanawiało.

Spośród osób, które zgłosiły chęć wyjazdu (na stałe lub tymczasowo), 28% na kraj emigracji wybrałoby Rosję, 23% Stany Zjednoczone, 6,5% Unię Europejską, a 5,5% Turcję. Należy także zaznaczyć, że spośród przebadanych osób 60% zadeklarowało, że wyjeżdżało za granicę Tadżykistanu. Z tej grupy najczęściej gościło w Rosji – 61%. Dość dużo studentów przebywało również w Uzbekistanie – 14% oraz w Turcji – 10%. Inne kraje jako cel wyjazdu pojawiały się tylko w pojedynczych ankietach.

Z uzyskanych wyników można wyciągnąć wniosek, że respondenci zaznaczali Rosję jako kraj potencjalnej emigracji dlatego, że znali panujące w niej realia, a ponadto, biorąc pod uwagę powszechną wśród studentów znajomość języka rosyjskiego, nie zaistniałaby w tym wypadku bariera językowa. Natomiast sporą grupę osób chcących emigrować do Stanów Zjednoczonych można wytłumaczyć powszechnym stereotypem, wedle którego jest to kraj dobrobytu, umożliwiający realizowanie ambicji zawodowych.

Spośród osób, które przebywały za granicą, 47% oświadczyło, że były to wyjazdy turystyczne, dla 27,5% celem była wizyta u rodziny, 10% zadeklarowało, że podróż była związana z edukacją, zaś dla 8% miała ona charakter handlowy.

Ewentualnym powodem emigracji dla studentów mogłyby być przede wszystkim przyczyny osobiste, na co wskazało 43,5% osób dopuszczających możliwość wyjazdu z Tadżykistanu. Na drugim miejscu, dla 34,5% respondentów, znalazły się kwestie finansowe. Natomiast 8% badanych zaznaczyło, że głównym powodem emigracji z kraju mogłaby być panująca w nim sytuacja polityczna. Reszta osób podawała zaś takie przyczyny jak korupcja, chęć nauki czy mentalność mieszkańców Tadżykistanu.

W związku z tym, że jednym z głównych powodów emigracji na świecie są powody ekonomiczne, w ankiecie umieszczono pytanie dotyczące tego, czy respondenci widzą dla siebie szansę znalezienia dobrej pracy w Tadżykistanie. 47% zaznaczyło, że nie przewidują problemów w tej dziedzinie, 9% sądziło, że będzie miało problem ze znalezieniem satysfakcjonującego zajęcia, natomiast 44% nie miało zdania na ten temat.

Biorąc pod uwagę sytuację gospodarczą w Tadżykistanie oraz mentalność jego mieszkańców, należałoby do uzyskanych wyników podejść w sposób wyjątkowo krytyczny. Tadżykistan jest jednym z biedniejszych państw świata. Według danych Międzynarodowego Funduszu Walutowego jego PKB w przeliczeniu na jednego mieszkańca wyniósł w 2012 r. 911 dol., a PKB w przeliczeniu na jednego mieszkańca ważonego parytetem siły nabywczej 2210 dol.¹⁵. Oficjalnie bezrobocie w kraju wynosi ok. 3%, jednakże zdaniem niezależnych ekspertów jego realny poziom dochodzi do 25% osób aktywnych zawodowo¹⁶. Przy tym oficjalna (należy mieć na uwadze fakt, że znaczną część dochodów Tadżycy uzyskują w szarej strefie) średnia pensja w 2012 r. wynosiła zaledwie 93 dol. miesięcznie (przy minimalnej pensji wysokości 17 dol.)¹⁷. Istnieje duże prawdopodobieństwo, że respondenci-mężczyźni zdawali sobie sprawę z sytuacji na rynku pracy w swoim kraju. Kulturowo jednak są oni zobowiązani do utrzymania siebie i swojej rodziny na odpowiednim poziomie materialnym. W związku z tym mogli nie chcieć przyznać się przed badaczami, a może także i przed samym sobą, że w przyszłości mogą mieć problemy z zabezpieczeniem finansowym swoich najbliższych.

Ponad połowa uczestników ankiety była zdania, że dla Tadżykistanu najodpowiedniejszy jest system prezydencki. O tym, że respondenci opowiadali się za silną władzą prezydencką, świadczy również to, że 57,5% z nich uznało, że obecna pozycja prezydenta w Tadżykistanie jest prawidłowa. Spora grupa badanych – 23% – nie miała zdania na temat pozycji prezydenta w systemie politycznym Tadżykistanu, 11,5% uważało, że jest za słaba, zaś 8% uważało ją za zbyt silną.

¹⁵ *Tajikistan*, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2012/02/weodata/weorept.aspx?sy=2007&ey=2017&scsm=1&ssd=1&sort=country&ds=.&br=1&c=923&s=NGDPD%2CNGDPDPC%2CPPGDP%2CPPPPC%2CLP&grp=0&a=&pr.x=80&pr.y=18> [15.07.2013].

¹⁶ Nigora Buchari-zade, *Biezrobotica w Tadżykistanie*, <http://www.dw.de/безработица-в-таджикистане/a-651060> [15.07.2013].

¹⁷ Pajraw Czorszanbijew, *Srednemesiacznaja zarplata w Tadżykistanie sostavliajet \$93*, <http://news.tj/ru/news/srednemesyachnaya-zarplata-v-tadzhikistane-sostavlyet-93> [15.07.2013].

Tab. 8. Forma rządów najbardziej odpowiednia dla Tadżykistanu

System prezydencki	54,5%
Nie mam zdania	18,5%
System parlamentarno-prezydencki	17,5%
System parlamentarny	9,5%
Inny system, napisz, jaki	–

Tadżykistan, zgodnie z konstytucją przyjętą w 1994 r., jest republiką prezydencką i pełnomocnictwa prezydenta są bardzo szerokie. Ponadto wpływy Emomali Rahmona są wzmocnione przez nieformalne powiązania klanowe. Opowiedzenie się większej części respondentów za silną władzą prezydencką wypływa zapewne z powszechnego przekonania społeczeństwa, że demokracja typu zachodniego nie odpowiada mentalności mieszkańców krajów Azji Centralnej, a przez to jej wprowadzenie w Tadżykistanie jest bezcelowe. Bardzo często można przy tym usłyszeć argument, że ludność tej części świata była zawsze rządzona przez despotycznych chanów i emirów, a więc kulturowo została ukształtowana tak, aby na jej czele stał silny, autorytatywny przywódca.

Względnie mało respondentów – 52% – zdecydowało się odpowiedzieć na pytanie dotyczące działacza politycznego/społecznego/religijnego w Tadżykistanie, z którym badany sympatyzuje. Spośród tej grupy 31% wskazało na Emomali Rahmona, 16% na Zari-fiego Harmochona, 14,5% na Machmadsaida Ubajdullojewa, a 15% studentów stwierdziło, że z nikim nie sympatyzuje. Harmochon jest bliskim współpracownikiem prezydenta i od 2006 r. zajmuje stanowisko ministra spraw zagranicznych, a także zasiada w Biurze Bezpieczeństwa Tadżykistanu jako jego stały członek. Również Ubajdullojew jest ściśle powiązany z Rahmonem i powszechnie uważa się go za jedną z najbardziej wpływowych osób w kraju. Od 1998 r. Ubajdullojew jest merem Duszanbe, a od 2000 r. także przewodniczącym Madżlisi Milli Madżlisi Olii (Izby Wyższej Parlamentu Tadżykistanu). Warto również podkreślić, że cała trójka wymienionych polityków związana jest z klanem kula-bińskim, a więc z obozem rządzącym. Na uwagę zasługuje również fakt, że prawie połowa badanych nie zdecydowała się odpowiedzieć na pytanie o swoje sympatie do działaczy politycznych, społecznych czy religijnych, pomimo że istniała możliwość zaznaczenia, iż takowych nie mają (z czego skorzystał niewielki odsetek studentów). Najprawdopodobniej świadczy to o tym, że ankietowani nie chcieli ujawnić swoich poglądów na tę kwestię badaczom, zapewne obawiając się, iż udzielone odpowiedzi mogą narazić ich na nieprzyjemne konsekwencje, zwłaszcza w wypadku sympatyzowania z przeciwnikami obecnego reżimu.

TADŻYKISTAN NA ARENIE MIĘDZYKRAJOWEJ

W kwestii współpracy politycznej Tadżykistanu z poszczególnymi państwami, przeważająca część ankietowanych – 70% – była zdania, że powinno dojść do bliższej współpracy z Rosją. 56% respondentów było zdania, że należałoby zacieśnić relacje z Uzbekistanem, a 43% ze Stanami Zjednoczonymi. Z uzyskanych rezultatów wynika, że zdecydowana większość studentów w kwestiach politycznych była orientacji prorosyjskiej. Takie nastawienie pokrywało się z polityką państwową, bowiem Tadżykistan zaraz po rozpadzie Związku Radzieckiego nawiązał bliskie kontakty z Rosją, czego wyrazem było m.in. przystąpienie do Wspólnoty Niepodległych Państw. Ponad połowa badanych uważała, że należałoby nawiązać ściślejsze kontakty z Uzbekistanem. Świadczyłoby to, że studenci chcieliby poprawy obecnie bardzo napiętych stosunków z najludniejszym krajem regionu, który uważany jest za lokalne mocarstwo. Spora grupa studentów uważała, że dobrym rozwiązaniem byłyby bliskie kon-

takty ze Stanami Zjednoczonymi. Można to wytłumaczyć międzynarodowymi tendencjami postrzegania tego kraju jako jedyne mocarstwa światowego, które może zaferować najeffectywniejszą ochronę militarną swoim sojusznikom.

W wypadku współpracy gospodarczej 75,5% badanych opowiedziało się za zacieśnieniem przez Tadżykistan związków z Chinami. 61% było zdania, że należałoby wzmocnić kooperację z Rosją, a 51% – że z Unią Europejską. Opinia większości badanych o tym, że Tadżykistan powinien rozwijać współpracę gospodarczą z Chinami, posiada specyficzne podstawy. Obecnie Chiny są największym wierzycielem Tadżykistanu. Z ogólnej sumy 2,1 mld dolarów długu zagranicznego (na dzień 1 kwietnia 2013 r.), Tadżykistan jest winien Chinom ponad 860 mln dolarów, tj. 41% całego swojego zadłużenia zagranicznego, a zdaniem ekspertów w niedługim czasie wskaźnik ten może osiągnąć poziom 50%¹⁸. Teoretycznie kredyty chińskie są udzielane na bardzo preferencyjnych warunkach – długi okres kredytowania (10–20 lat) i niskie oprocentowanie wynoszące 2–3% rocznie¹⁹. Jednakże chińskie kredyty są przyznawane przede wszystkim na projekty realizowane przez chińskich wykonawców, przy których pracują chińscy robotnicy. Pojawienie się natomiast chińskich pracowników fizycznych, przede wszystkim w branży budowlanej, wzbudza w Tadżykach specyficzne poczucie wyższości. Wpływa ono z tego, że na świecie, a zwłaszcza w krajach Wspólnoty Niepodległych Państw, Tadżycy postrzegani są jako niewykwalifikowana, nisko opłacana siła robocza. Tym samym pojawienie się chińskich robotników fizycznych w Tadżykistanie dowartościowuje Tadżyków we własnych oczach. Sympatia do chińskich inwestycji jest wzmacniana tym, że rząd Tadżykistanu (obecnie główna część gospodarki tego kraju znajduje się pod ścisłą kontrolą państwa) często kieruje chińskie inwestycje w projekty polityczne, mające istotny wydźwięk medialno-propagandowy, lecz nieposiadające uzasadnienia ekonomicznego. Respondenci nie widzieli przy tym zagrożenia dla swojego kraju, które niesie ze sobą uzależnienie od chińskich kredytów i inwestycji. Jaskrawym przykładem tego niebezpieczeństwa jest chociażby oddanie Chinom w 2011 r. przez rząd w Duszanbe ponad 1,5 tys. km² terytorium Tadżykistanu, co stanowiło ok. 1% obszaru kraju, w zamian za redukcję części długu. Natomiast Rosja, z którą ponad połowa studentów chciałaby bliższych kontaktów gospodarczych, od lat jest głównym partnerem wymiany gospodarczej z Tadżykistanem. W 2012 r. wzajemne obroty handlowe wyniosły ponad 1 mld dol. z ogólnej sumy 5 mld 137 mln dol. całego handlu zagranicznego Tadżykistanu. Rosja w 2011 r. była także największym inwestorem w Tadżykistanie, na którą przypadło 60% wszystkich inwestycji bezpośrednich w tym kraju²⁰. Ponadto główny składnik PKB Tadżykistanu stanowią przekazy pieniężne przesyłane do kraju przez Tadżyków pracujących w Rosji²¹. Tak więc zaznaczenie Rosji mogło być konstatacją rzeczywistych ścisłych kontaktów gospodarczych między tym krajem i Tadżykistanem. Zaś zaznaczenie Unii Europejskiej najprawdopodobniej wynikało z jej znaczenia gospodarczego i wielkości unijnej gospodarki, która jest największa na świecie.

Odnosnie do stosunków kulturalnych, 48% studentów chciałoby ich wzmocnienia z Iranem. Niewiele mniej, bo 41% respondentów, opowiedziało się za Rosją, a 38% za

¹⁸ *Minfin Tadżykistanu: dola Kitaja wo wnesznem dolgie strany mozet priewysit' 50%*, <http://tj-inform.com/ru/news/20130528/07220.html> [17.07.2013].

¹⁹ Galim Faschudinow, *Kitaj nie skupitsia na kriedity Tadżykistanu*, <http://www.dw.de/китай-не-скупится-на-кредиты-таджикистана/a-16013729> [17.07.2013].

²⁰ Władimir Bartieniew, Jelena Jacenko, *Sodiejstwije razwitija. Ukriepiatsia li rossijskije pozicij w Kyrgystanie i Tadżykistanie?*, http://russiancouncil.ru/inner/?id_4=1184#top [17.07.2013].

²¹ *Riespublika Tadżykistan*, <http://www.eabr.org/r/about/members/tajikistan/> [17.07.2013].

Afganistanem. Wskazanie przez respondentów Iranu i Afganistanu było zapewne związane z bliskością kulturową, etniczną i językową ich mieszkańców. Zarówno język tadżycki, jak i dari, język, w którym porozumiewają się m.in. Tadżycy zamieszkujący północny Afganistan, są północno-wschodnimi wariantami języka perskiego. Natomiast sami Tadżycy wywodzą się od Persów osiadłych w Azji Centralnej. Wskazanie Rosji przez sporą grupę studentów wypływa najprawdopodobniej z obecności Tadżykistanu w składzie Związku Radzieckiego. W tym też czasie przejmowano rosyjskie wzorce kulturowe, zwłaszcza w kręgach inteligencji i działaczy społeczno-politycznych, a język rosyjski stał się *lingua franca* regionu. Z tego też okresu pochodzi wiele związków kulturalnych rosyjsko-tadżyckich, które utrzymują się do chwili obecnej.

Tab. 9. Kraj, z którym Tadżykistan powinien nawiązać ściślejsze kontakty polityczne/gospodarcze/kulturalne (można było zaznaczyć kilka odpowiedzi)

Kontakty	Stos. polityczne	Stos. gospodarcze	Stos. kulturowe
Z Rosją	70%	61%	41%
Z Uzbekistanem	54%	33,5%	34,5%
Ze Stanami Zjednoczonymi	43%	49%	20%
Z Iranem	39%	48%	48%
Z Chinami	33%	75,5%	19%
Z Kirgistanem	32%	33,5%	21%
Z Unią Europejską	30%	51%	18%
Z Afganistanem	29%	22%	38%
Z innym państwem	4%	7,5%	4%

Wśród państw, które zdaniem respondentów były wrogo nastawione do Tadżykistanu, najczęściej – w 60% ankiet – wymieniono Uzbekistan. 19,5% badanych stwierdziło, że żaden kraj nie jest wrogi w stosunku do Tadżykistanu, a 8% wskazało na Stany Zjednoczone. Fakt, że najwięcej osób uważało Uzbekistan za największego nieprzyjaciela Tadżykistanu, zauważalny był już w odpowiedziach udzielanych na wcześniejsze pytania. Jest to pokłosie skomplikowanych relacji między oboma krajami, które ujawniły się w niedługim okresie po rozpadzie Związku Radzieckiego. Głównymi kwestiami spornymi jest nieuregulowanie przebiegu granicy, a przede wszystkim kwestie gospodarcze. W tym wypadku chodzi zwłaszcza o plany budowy przez Tadżykistan elektrowni wodnej na rzece Wachs w Rogunie. Według projektu ma ona posiadać zaporę wodną o wysokości 335 m i być najwyższą zaporą na świecie (obecnie najwyższa zapora, o wysokości 300 m znajduje się w miejscowości Nurek, również na terytorium Tadżykistanu). Władze Uzbekistanu podnoszą problem sejsmiczności regionu, na którym buduje się elektrownie w Rogunie, oraz niebezpieczeństwo obniżenia poziomu wody w Amu-darii, która powstaje z połączenia rzek Wachs i Pandż. Zmniejszenie ilości wody w Amu-darii poważnie uderzyłoby w gospodarkę Uzbekistanu, zwłaszcza w przemysł bawełniany, który jest jednym z najważniejszych w kraju. Konflikt polityczno-gospodarczy o zasoby wodne doprowadził do wprowadzenia faktycznej blokady Tadżykistanu przez Uzbekistan, a wzajemne stosunki dodatkowo zaostrzyło wstrzymanie przez Uzbekistan dostaw gazu do Tadżykistanu 1 stycznia 2013 r. Najprawdopodobniej do czasu rozwiązania problemu korzystania z zasobów wodnych relacje między oboma krajami pozostaną napięte.

Prorosyjskie nastawienie większości respondentów w kwestii politycznej potwierdziły odpowiedzi na pytanie, z którym państwem Tadżykistan powinien nawiązać sojusz wojskowy. Ponad połowa badanych zaznaczyła w tym wypadku Rosję i firmowaną przez nią

Organizację Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym. W ten sposób studenci opowiedzieli się za zachowaniem *status quo*, bowiem Tadżykistan był jednym z sygnatariuszy podpisanego 15 maja 1992 r. traktatu taszkenckiego, leżącego u podstaw sojuszu wojskowego. Potwierdzeniem związków wojskowych jest również stacjonowanie w Tadżykistanie części rosyjskiej armii. To właśnie w Tadżykistanie znajduje się 201. baza wojskowa, licząca 7,7 tys. żołnierzy, która jest największą rosyjską bazą znajdującą się poza granicami Rosji. Bazę utworzono w 2004 r. i rozlokowano w trzech miastach: Duszanbe, Kulabie i Kurgan-Tiube. W Tadżykistanie znajduje się poza tym optyczno-elektroniczny kompleks „Okno”, wchodzący w skład rosyjskiego systemu kontroli przestrzeni kosmicznej.

Tab. 10. Kraj, z którym Tadżykistan powinien nawiązać sojusz wojskowy

Rosja (OUBZ)	59,5%
Tadżykistan powinien zostać państwem neutralnym	12,5%
Stany Zjednoczone (NATO)	8,5%
Nie mam zdania	8,5%
Chiny	7%
Afganistan	2%
Uzbekistan	2%

WNIOSKI

Z uzyskanych wyników, choć są one cząstkowe i niepełne, można wyciągnąć kilka interesujących wniosków. Respondenci przyznawali, że religia stanowi istotny komponent ich życia. Jednakże można się zastanawiać, czy nie miało to jedynie charakteru deklaracyjnego. Być może badani chcieli być postrzegani przez badaczy jako „dobrzy” muzułmanie, dla których Bóg odgrywa ważną rolę, podczas gdy rzeczywistość była trochę inna. Podstawą do wysunięcia takiej tezy może być fakt, że niezbyt wielu studentów wymieniło proroka Mahometa jako osobę, która pozytywnie zapisała się w dziejach historii – więcej osób zaznaczyło np. Włodzimierza Lenina. Również niewielu respondentów postrzegało historię Tadżykistanu czy świata przez pryzmat religii. Nikt z badanych nie wskazał także działacza religijnego, który byłby dla niego autorytetem.

Badani studenci w większości opowiedzieli się za silną władzą prezydencką, co jest charakterystycznym zjawiskiem praktycznie dla wszystkich krajów centralnoazjatyckich. Ponadto ankieta potwierdziła nienajlepsze relacje tadżycko-uzbeckie, a także negatywny odbiór Uzbeków w Tadżykistanie, co zapewne jest pokłosiem napiętych relacji polityczno-gospodarczych między oboma krajami. Przy tym większość studentów przejawiała sympatie prorosyjskie i stała na stanowisku, że to z Rosją Tadżykistan powinien się ściśle związać na arenie międzynarodowej.

BIBLIOGRAFIA

- Adamczewski Przemysław, *Świadomość historyczno-narodowa studentów kazachstańskich na przykladzie Uniwersytetu im. Al-Farabiego w Almaty*, „Przegląd Orientalistyczny” nr 3–4, 2011.
- Bartieniew Władimir, Jacenko Jelena, *Sodiejstwije razwitija. Ukriepiatsia li rossijskije pozicii w Kyrgystanie i Tadżykistanie?*, http://russiancouncil.ru/inner/?id_4=1184#top [17.07.2013].
- Buchari-zade Nigora, *Biezrobotica w Tadżykistanie*, <http://www.dw.de/безработица-в-таджикистане/a-651060> [15.07.2013].
- Czislennost' nasielienija Riespubliki Tadżykistan na 1 janwaria 2014 goda*, Agientstwo po statistikie pri Priezidientie Riespubliki Tadżykistana, 2014.

- Czislennost' postojannogo nasielenija*, <http://stat.tj/ru/database/socio-demographic-sector/> [20.07.2013].
- Czorszanbijew Pajraw, *Sredniemesiacznaja zarplata w Tadżykistanie sostawliajet \$93*, <http://news.tj/ru/news/srednemesyachnaya-zarplata-v-tadzhikistane-sostavlyaet-93> [15.07.2013].
- Faschutdinow Galim, *Kitaj nie skupitsia na kriedity Tadżykistanu*, <http://www.dw.de/китай-не-купится-на-кредиты-таджикистану/a-16013729> [17.07.2013].
- Minfin Tadżykistana: dola Kitaja wo wnesznie dolgie strany możet priewysit' 50%*, <http://tjinform.com/ru/news/20130528/07220.html> [17.07.2013].
- Mużcziny i ženszcziny Riepubliki Tadżykistan*, http://www.untj.org/docs/country_context/gender/Policies/Men&Women_rus.pdf, [18.07.2013].
- Nacional'nyj sostaw, władienije jazykami i graždanstwo nasielenija Riepubliki Tadżykistan*, t. II, Agientstwo po statistikie pri Priezidientie Riepubliki Tadżykistana, 2012.
- Obszczaja informacija*, <http://www.dushanbe.tj/ru/info/information> [21.07.2013].
- Riepublika Tadżykistan*, <http://www.eabr.org/r/about/members/tajikistan/> [17.07.2013].
- Sajfullojew Fajziddin, Rafijewa Zarina, *Niekotoryje osobiennosti demograficzeskogo powiedienija nasielenija Riepubliki Tadżykistan*, <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=1765> [18.07.2013].
- Tadżykistan*, <http://w3.unece.org/pxweb/Dialog/Saveshow.asp?lang=14> [18.07.2013].
- Tajikistan*, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2012/02/weodata/weorept.aspx?sy=2007&ey=2017&scsm=1&ssd=1&sort=country&ds=.&br=1&c=923&s=NGDPD%2CNGDPDPC%2CPPGDP%2CPPPPC%2CLP&grp=0&a=&pr.x=80&pr.y=18> [15.07.2013].
- W Rossii rabotajet boleje milliona tadżykskich migrantow – FMS*, http://tjk.rus4all.ru/city_msk/20130408/723990951.html [13.07.2013].
- Wsiesojuznaja pieriepis' nasielenija 1959 goda. Nacional'nyj sostaw nasielenija po riespublikam SSSR*, http://demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_59.php?reg=14 [21.07.2013].
- Wsiesojuznaja pieriepis' nasielenija 1989 goda. Nacional'nyj sostaw nasielenija po riespublikam SSSR*, http://demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_89.php?reg=12 [21.07.2013].